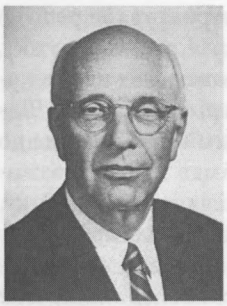

Фербенк, Джон (*англ.* John King Fairbank) (24.05.1907 — 14.09.1991). Амер. історик, китаєзнавець, представник ліберально-критичного напряму амер. історіографії, автор численних праць з історії Китаю нового часу, американсько-кит. відносин, місіонерської та торговельної діяльності США в Китаї, громад. думки, соц. ладу і сусп. руху в Китаї в різні іст. періоди, а також праць з історії міжнар. відносин і монографій широкого узагальнюючого характеру. Навчався у Вісконсинському і Гарвардському ун-тах, Балліол-коледжі Оксфордського ун-ту. В 1932 р. був направлений для вдосконалення знання кит. мови у Пекін, де одночасно викладав в ун-ті Цінхуа і поглиблював свої знання з історії Китаю, провівши в гоміньданівському Китаї загалом 7 років. У 1937–1977 рр. викладав у Гарвардському ун-ті, де створив свою наук. шк. Як фахівець з історії Китаю був співробітником низки урядових установ (1941–1946), спеціальним помічником посла США, директором Інформаційної служби США в Китаї (1945–1946). Став одним з ініціаторів та організаторів комплексних міждисциплінарних досліджень у Гарвардському ун-ті, засновником і багаторічним директором створеного при ньому Центру досліджень Східної Азії (1955–1973), що з 1977 р. відомий як Центр Фербенка. Був президентом амер. Асоціації з вивчення Азії, президентом Амер. іст. асоціації. **Ф.** — один із головних ред. «Кембриджської історії Китаю» (т. 10–15). Доклав багато зусиль для розвитку синології і підготовки китаєзнавців, вважаючи це важливим нац. завданням. Підкреслював значення знань історії та культури Китаю для забезпечення нац. інтересів США і формування їх «кит.» політики. Із цією метою долучався до експертного обговорення проблем регіональних міжнар. відносин у Конгресі США, був неофіційним консультантом уряду з питань його азіатської політики. Вважав неможливим вироблення ефективної позиції США щодо КНР без знань про іст. минуле Китаю, критикував використання США силових методів діяльності в Азії.

Осн. пр.: «Великі традиції Східної Азії» (у співавторстві з *Е. Рейшауером*) (1958), «Історія східноазіатської цивілізації» (в співавторстві з *Е. Рейшауером* і А. Крейґом) (1966), «Велика китайська революція, 1800–1985» (1986), «Китай: новий погляд на історію» (1992).

Головний напрям досліджень **Ф.** — основні тенденції процесу модернізації Китаю як традиційного сусп-ва, аграрно-бюрократичної д-ви, «високоорганізованої бюрократичної імперії» від середини XIX ст., що розпочалася під впливом ззовні (перша «опіумна» війна і насильницьке «відкриття» Китаю), до нашого часу. **Ф.** визнавав модернізацію центр. темою сусп. розвитку Китаю після 1840 р., вважаючи її єдиним революційним процесом поступового руйнування сусп-ва, що впродовж тисячоліть змінювалося лише в межах традиції, і формування елементів сучасного сусп-ва. На думку **Ф.**, визначальними факторами успіху модернізації країн Азії поряд із впровадженням сучасних технологій були також націоналізм, нац. самосвідомість лідерів сусп. руху, їх розуміння нац. цілей. Слабкість націоналізму, труднощі та суперечності модернізації **Ф.** пов'язував з міцністю і стійкими рисами кит. традиційного соц. і сусп. ладу, д-ви і культури, структурною стабільністю кит. цивілізації, її несприйнятливістю до сучасних перетворень, орієнтацією на зміни в межах традиції, на пошуки ідеальних прикладів і зразків у далекому минулому за відсутності ідеалу прогресу до нових і кращих форм життя. **Ф.** був автором концепції «ключ до історії — всередині країни», а тому наполягав на вивченні традицій і соц. ін-тів, вироблених кит. сусп-вом впродовж попередніх тисячоліть, та їхнього впливу на процеси іст. розвитку Китаю, його внутр. і зовн. політику. На думку **Ф.**, неможливо зрозуміти історію Китаю без урахування його традицій, соц.-психол. факторів, поширених серед китайців стереотипів мислення, соц. структури кит. сусп-ва, яке, за визначенням **Ф.**, складалося з освіченої правлячої еліти та політично інертних мас селянства.

Сутність світового іст. процесу в останні сторіччя **Ф.** убачав у розвитку світової цивілізації, яка зародилася в Європі й поширилася в усьому світі, у західній експансії за формулою «капіталізм, націоналізм і християнство», що перебувала в конфлікті з культурою, традиціями і цінностями Китаю. На думку **Ф.**, іст. перспективи розвитку цієї д-ви залежали від її здатності до творчої відповіді на цивілізаційний виклик Заходу, чому перешкоджав етноцентризм у формі культуралізму — погляду на Китай як центр цивілізованого світу, що протистояв західному націоналізму з його особливими формами індивідуалізму та ідеєю прогресу.

У своїх працях **Ф.** претендував на вироблення нової періодизації історії Китаю XIX ст., пропонував нове тлумачення проблем колоніальної експансії в Китаї, ролі маньчжурського режиму в сусп. розвитку країни. **Ф.** відзначав інтелектуальну непідготовленість Китаю до контактів із Заходом, підкреслював невідповідність зовнішньополіт. доктрин і поглядів цинського Китаю реаліям XIX ст., доводив архаїчність, відсталість і рутинність цинської системи данини, що мала всеохоплююче значення, вважаючи всі д-ви васалами Китаю, на основі якої він у XIX ст. намагався будувати відносини із Заходом.

Аналіз взаємин з іноземцями, які в Китаї традиційно поряд з китайцями брали участь в управлінні д-вою, зумовив висновки **Ф.** про наявність у Китаї в цинську епоху т. зв. діархії — форми внутр. управління, що передбачала кит. адміністрацію під маньчжурським контролем, яка змінилася синархією — спільною китайсько-іноземною адміністрацією уряду Китаю при іноземній (маньчжурській) династії, спільним китайсько-іноземним управлінням, традиції якого формувалися в Китаї впродовж багатьох століть вкрай проблемних відносин

між ним і його кочовими сусідами — «варварами Внутр. Азії». На думку **Ф.**, вони відіграли важливу роль в історії Китаю, а контакти з ними утворили іст. фон міжнар. відносин Китаю в новий час. **Ф.** сформулював закономірність кит. історії, за якою завойовники — варвари — часто ставали панівною силою в конфуціанській д-ві, не руйнуючи її політ. структури і використовуючи й надалі данину як спосіб ведення зовн. зв'язків Китаю незалежно від того, китайці чи варвари правили імперією.

Першу «опіумну» війну, що «відкрила» Китай для Заходу, **Ф.** розглядав як конфлікт між східними і західними культурами, а джерело, основу і причину зіткнення Китаю і Заходу в XIX ст. убачав у відмінностях західних і східноазіатської цивілізацій, різних зовнішньополіт. доктринах цинського уряду і західних держав, у конфлікті соц. ін-тів Китаю і «торгуючого Заходу». На думку **Ф.**, головною метою західних держав і США щодо Китаю було сприяння його трансформації з д-ви, заснованої на ідеології, ідеях і уявленнях китаєцентризму, що перешкоджали модернізації Китаю і його зовн. політики, в сучасну державу-націю. «Вплив ззовні», а саме колоніальну експансію, **Ф.** вважав позитивним фактором і знаряддям модернізації країн, які не належали до західної цивілізації, зокрема і Китаю, а нерівноправні договори, нав'язані йому західними д-вами на початку 40-х років XIX ст., — компромісом між західними ідеями вільної торгівлі та етноцентричними традиціями Китаю. **Ф.** трактував колоніалізм у контексті концепції «зустрічі», «зіткнення» цивілізацій, взаємодії культур і модернізації та вважав, що це явище сприяло піднесенню місцевого націоналізму, який і створив незалежні нац. д-ви.

Ф. виступав за впровадження міждисциплінарного підходу до вивчення історії Китаю і Східної Азії з залученням відомостей з екон. і політ. наук, соціології, соц. антропології і психології та ін. дисциплін, а інтерпретування іст. процесу шляхом критичної концентрації рекомендованих ними концепцій. Він пропонував два підходи до вивчення сусп. процесів у регіоні: соціоекон., пов'язаний із соц. і політ. ін-тами, та психо-ідеол., що враховував ціннісно-духовн. орієнтири розвитку Китаю. Водночас **Ф.** робив акцент на екол. підході, ролі природного середовища, намагався пояснити деякі риси сусп. розвитку Китаю особливостями психіки, зумовленими властивостями геогр. середовища країни.

Ф. багато уваги приділяв рубіжним подіям кит. історії. Характеризуючи повстання іхетуанів 1898–1901 рр., він відзначав його антиіноземну спрямованість та антидинастійний характер. Синьхайську революцію 1911–1912 рр. і повалення Цинської династії **Ф.** розглядав як закономірний результат корінних соц. змін усередині кит. сусп-ва, підготовлених першими успіхами модернізації країни ділених у нових ідеях, реформах соц. ін-тів, націоліст. прагненнях.

Поразку Гоміньдана в громадян. війні 1946–49 рр. з КПК **Ф.** пояснював не тільки перевагою військ. мистецтва комуніст. полководців, але і його недостатньою компетенцією в управлінні економікою, корумпованістю, застосуванням переважно військ. методів вирішення завдань, що стояли перед країною. **Ф.** одним із перших серед істориків ще наприкінці 1940-х — на початку 1950-х рр. обґрунтував постулат, що став пізніше класичним, про самостійність Мао Цзедуна як у його відносинах із Й. Сталіним, так і в його поглядах і переконаннях. У середині 1940-х рр. **Ф.** дійшов висновку, що кит. революція була породжена умовами самого Китаю, а не інспірована з Москви, попри його ж думку про те, що революційний процес у країні в 20–40-х роках XX ст. відчував на собі глибокий вплив доктрини марксизму-ленінізму і прикладу Росії.

Завдяки працям **Ф.** в амер. синології та азіатознавстві утвердилось розуміння того, що соц. процеси, які відбувалися в Азії у XIX–XX ст., були значними та історично зумовленими, а також визнано необхідність їх глибокого і всебічного вивчення. У своїх останніх працях другої половини 1980-х — початку 1990-х рр. **Ф.** дійшов нових висновків про триваючу дотепер «велику кит. революцію» — модернізацію, що почалася після 1800 р. і супроводжувалася не тільки політ., соц. і екон. революцією, але й трансформацією всієї культури, що зумовлює вже в наш час конвергенцію кит. та іноземних елементів у новий кит. культ. синтез. До труднощів цього процесу **Ф.** відносив його надзвичайну складність і потребу в значно масштабніших змінах, аніж у більшості західних країн, тривалість кит. історії і величезну владу інерції, що зробили революційні зміни в Китаї судомними, іноді загальмованими, а часом — руйнівними. **Ф.** був переконаний, що модернізація як відповідь на нові технології завжди взаємодіє з місцевими культ. цінностями, тому кожний народ по-своєму реагує на нові виклики відповідно до успадкованих умов, ін-тів і цінностей.

Вибір **Ф.** 1800 р. датою початку «великої кит. революції» обґрунтовувався нагромадженням в останні десятиріччя нових даних про розвиток Китаю в XVII–XVIII ст., зокрема про зростання комерції та приватного сектора до іноземного вторгнення і нерівноправних договорів 1840–1850-х рр., що вимагали корекції тези про «західний вплив» як імпульс процесу модернізації в Китаї і характеризували пізньоімперський Китай як нестатичне суспво, що перебувало в русі. **Ф.** вважав першочерговим той факт, що господарсько-екон. розвиток відбувався переважно за рахунок приватного сектора, і це утвердило його в попередніх висновках, що джерело змін — у самому Китаї, і що саме там накопичувалися інгредієнти революції.

Ф. виділяв у процесі модернізації Китаю низку фаз, які послідовно змінювали одна одну: від першої (початкові десятиліття XIX ст.), що характеризувалася напруженістю між виникаючими новими і старими ін-тами, між зростанням населення, розширенням торгівлі й несприйняттям владою нових тенденцій, до п'ятої, поточної фази «великої

кит. революції» — модернізації, що розпочалася в 1970-х рр. і сприяла перетворенню КНР у більш диверсифіковане і динамічне сусп-во.

Наук. і педагогічна діяльність **Ф.** справила великий вплив на розвиток амер. і світового китаєзнавства, диверсифікацію в США китаєзнавчих іст. досліджень. **Ф.** виховав велику плеяду амер. синологів, був відзначений багатьма академічними нагородами.

О. Марущенко

Ферґюсон, Ніл (*англ.* Niall Campbell Douglas Ferguson) (18.04.1964). Брит. історик, фахівець з екон. історії, проф. історії в Гарвардському ун-ті і старший наук. співробітник Оксфордського ун-ту, Гуверівського ін-ту та Стенфордського ун-ту. Закінчив коледж Магдалени в Оксфорді, там у 1989 р. здобув ступінь д-ра філософії. У 2000 р. увійшов до списку 100 найвпливовіших людей світу за версією журналу «Time». З 2011 р. є автором-ред. «Bloomberg Television» та оглядачем «Newsweek».

Осн. пр.: «Імперія. Як Британія вплинула на сучасний світ» (2003), «Колос: зліт і падіння американської імперії» (2004), «Еволюція грошей. Фінансова історія світу» (2008), «Цивілізація. Як Захід став успішним» (2011), «Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіка» (2013), «Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку» (2017).

У праці «Цивілізація…» **Ф.** досліджує причини піднесення західної цивілізації, яке розпочалося приблизно з 1500 р. На той час майбутні європ. імперії займали близько 10 % поверхні земної суші і охоплювали близько 16 % населення планети, а до 1913 р. 11 західних імперій контролювали майже 3/5 суші та населення і близько 79 % світового виробництва. Розрив між Заходом та ін. світом спостерігався в середній тривалості життя, харчуванні, урбанізації, багатстві. Цьому піднесенню сприяв розвиток у Європі шести факторів, яких не було в ін. цивілізаціях: конкуренції (Європа була політично роздробленою, у кожній монархії або республіці діяли конкуруючі корпорації), науки (всі головні відкриття від XVII ст. у математиці, астрономії, фізиці, хімії та біології були зроблені в Західній Європі), верховенства права і представницького правління (в англомовних країнах з'явилася оптимальна соціально-політ. модель, заснована на приватній власності та участі власників у роботі виборних законодавчих органів), медицини (майже всі головні відкриття в медицині XIX–XX ст. зробили вчені Західної Європи і США), трудової етики (населення Заходу першим поєднало працю зі збільшенням норми заощаджень, що уможливило стійке накопичення капіталу) і сусп. споживання (промислова революція відбулася там, де існували передумови: наявність техніки, що збільшує продуктивність, і зростаючого попиту на якісні та дешеві товари). У другій половині XX ст., стверджує **Ф.**, стало зрозумілим: єдиний шлях подолання розриву в доходах для східних суспільств — запозичувати у Заходу деякі ін-ти та устрій. Т. ч. західна цивілізація стала свого роду моделлю для ін. світу.

В «Еволюції грошей…» **Ф.** досліджує історію грошей та їхнього впливу на політику. Він виходить з принципу, що «за кожним великим іст. явищем стоїть фінансова таємниця». Так, стверджує **Ф.**, імперська Іспанія накопичила величезну к-ть золота з Нового Світу, але вона згасла, тоді як Брит. та Голландська імперії процвітали, оскільки, на відміну від Іспанії, мали складні банківські системи; Німеччина програла у Першій світовій війні, адже не мала доступу до міжнар. ринку облігацій тощо. В сучасній світовій економіці виник взаємовигідний симбіоз амер. і кит. моделей економіки, який **Ф.** називає Chimerica (Кимерика). У ній на 13 % земної поверхні чверть всього населення планети виробляє близько третини сукупного світового ВВП. При цьому східні «кимериканці» виробляють товари, експортують їх, накопичують резерви, а західні — надають послуги, імпортують, емітують номіновані в доларах облігації. При цьому **Ф.** прогнозує «кінець Кимерики», що спричинить докорінні зміни на світовій арені.

У праці «Площі та вежі…» **Ф.** аналізує роль соц. мереж в історії, вказуючи на те, що такі мережі не є чимось новим — вони існували й раніше: перший їх етап пов'язаний із відкриттям книгодрукування і масовою популяризацією ідей Реформації (XVI ст.), Просвітництва (XVIII ст.), другий — сучасна мережева доба — почався з відкриття Інтернету. Мінливість іст. процесу **Ф.** пояснює періодами панування ієрархічних структур (Веж) і динамічними періодами переваги мереж (Площ, об'єднання громадян. сусп-ва). Криза ієрархічного порядку, однак, не зробила сучасну людину щасливішою: на тлі занепаду традиційних мережевих інституцій відбулося захоплення приватного простору, заглибленість людей у мережі стає новою «Вежею» соц. контролю і впливу. Тому однією з ключових проблем сьогодення, за **Ф.**, є «цифрова детоксикація», яка потребує критичного мислення, захисту особистого життя, формування власних, а не мережевих, спільнот тощо.

Ю. Омельченко

Філософія історії. Галузь науки, що виникла на межі історії та філософії. Йдеться про симбіоз (органічне поєднання) цих наук, що передбачає застосування в процесі іст. аналізу явищ і процесів усього методол. інструментарію філософії з метою формування цілісного глибокого знання історії людства та її закономірностей. **Ф. і.** є вищим рівнем осмислення історії, що досягається заглибленням у її соц. природу та осягненням її сенсу. З цієї точки зору **Ф. і.** виступає своєрідною алгеброю історії.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Енциклопедичний словник-довідник

Київ — 2023

УДК 14:930.1(038)(07)
Ф56

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(*протоколи № 9 від 31.10.2019 р.; № 5 від 09.06.2021 р.; № 2 від 30.03.2023 р.*)

Рецензенти:
Кудряченко А. І., директор Державної установи
«Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Лях В. В., завідувач відділу історії зарубіжної філософії
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, доктор філософських наук, професор;
Чупрій Л. В., професор кафедри філософії і політології
Університету державної фіскальної служби України, доктор політичних наук.

Редакційна колегія
В. О. Огнев'юк (голова), О. С. Александрова, Р. О. Додонов, Ю. В. Омельченко

За загальною редакцією *В. О. Огнев'юка*

Видання надруковано за підтримки Благодійної організації
«Благодійний фонд сприяння розвитку освіти імені Б. Грінченка»

Філософія історії: енцикл. словник-довідник / за заг. ред. В. О. Огнев'юка; ред
Ф56 В. О. Огнев'юк (голова), О. С. Александрова, Р. О. Додонов, Ю. В. Омельченко ; пер
В. О. Огнев'юка — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. — 416 с.
ISBN 978-617-658-032-4

Енциклопедичний словник-довідник включає в себе 420 статей, у яких відображено
сональні та колективні здобутки дослідників філософії історії.

Для студентів, аспірантів, викладачів ЗВО та всіх, хто цікавиться філософією і філ
фією історії як її галуззю.

УДК 14:930.1(038

© Авторський колектив, 2023
© Заг. ред., передмова В. О. Огнев'юка, 2023
© Київський університет імені Бориса Грінченка,

ISBN 978-617-658-032-4